

Monika CEPIL*, Tomasz FIGLUS**

PROCESY PARCELACJI GRUNTÓW FOLWARCZNYCH I LIKWIDACJI SERWITUTÓW W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM NA PRZYKŁADZIE WSI BOCZKI I RZEPISZEW

Streszczenie. W artykule przedstawiono wyniki badań dotyczących procesu parcelacji majątków folwarcznych i likwidacji serwitutów, jakie miały miejsce w okresie międzywojennym. Szczegółowe analizy na podstawie przeprowadzonej kwerendy archiwalnej objęły dwie jednostki osadnicze położone na obszarze współczesnej gminy Szadek, tzn. wsie Boczki i Rzepiszew. W pierwszej części artykułu zaprezentowano wybrane aspekty prawno-administracyjne, związane z realizacją reform rolnych oraz strukturę przestrzenną majątków ziemskich istniejących w badanym okresie na terenie gminy. W dalszej części opracowania przedstawiono wyniki studiów nad przebiegiem parcelacji wsi i likwidacji serwitutów na wybranych przykładach, uwzględniając kwestie prawne analizowanych procesów oraz ich reperkusje w postaci przemian struktur osadniczych.

Słowa kluczowe: geografia historyczna, osadnictwo, wieś, folwark, parcelacja, serwituty, reformy rolne, okres międzywojenny, gmina Szadek, Boczki, Rzepiszew

ZAGADNIENIA WSTĘPNE

W momencie odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918 r. na terenach wiejskich występowały poważne problemy w sferze społeczno-ekonomicznej. Trudna sytuacja wsi stanowiła efekt zniszczeń wywołanych działaniami wojennymi oraz długotrwałych zaniedbań i błędów w polityce prowadzonej przez

* Monika Cepil, mgr, Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych, Katedra Geografii Politycznej, Historycznej i Studiów Regionalnych, 90-142 Łódź, ul. Kopcińskiego 31, e-mail: monika_cepil@wp.pl.

** Tomasz Figlus, dr, Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych, Katedra Geografii Politycznej, Historycznej i Studiów Regionalnych, 90-142 Łódź, ul. Kopcińskiego 31, e-mail: tomasz.figlus@geo.uni.lodz.pl.

poszczególnych zaborców. Władze kraju stanęły przed ogromnymi wyzwaniami, zmierzającymi do przezwyciężenia nawarstwiających się trudności gospodarczych na wsi. Konieczne było podjęcie trudu przebudowy ustroju rolnego, czego konsekwencją stały się przemiany struktur osadniczych. Z tego względu wiele uwagi poświęcono realizacji reform rolnych, mających na celu odbudowę polskiej gospodarki rolnej i poprawę struktury agrarnej, cechującej się dużym rozwarstwieniem własnościowym.

Celem niniejszego artykułu jest przeanalizowanie przebiegu i skutków osadniczych procesów parcelacji gruntów oraz likwidacji serwitutów, jakie miały miejsce w okresie międzywojennym. Oprócz omówienia ogólnych uwarunkowań prawnych, badania w tym zakresie objęły studium przypadku dwóch jednostek przestrzennych położonych w gminie Szadek, tj. wsi Boczki i Rzepiszew. Przez pryzmat zachowanych materiałów źródłowych zdeponowanych w Archiwum Państwowym w Łodzi oraz w oddziale sieradzkim tego archiwum, udało się prześledzić omawiane zjawiska skutkujące zmianami w strukturze agrarnej wsi.

Zakres przestrzenny badań obejmuje dwie wsie, dobrane na podstawie kryterium dostępności bazy materiałowej w odniesieniu do analizowanych procesów osadniczych, jakie miały miejsce w okresie międzywojennym. Badane jednostki osadnicze w sensie administracyjnym usytuowane były wówczas na obszarze gminy Szadek, funkcjonującej w powiecie sieradzkim, w granicach województwa łódzkiego, powołanego do życia zgodnie z ustawą z 1919 r.¹

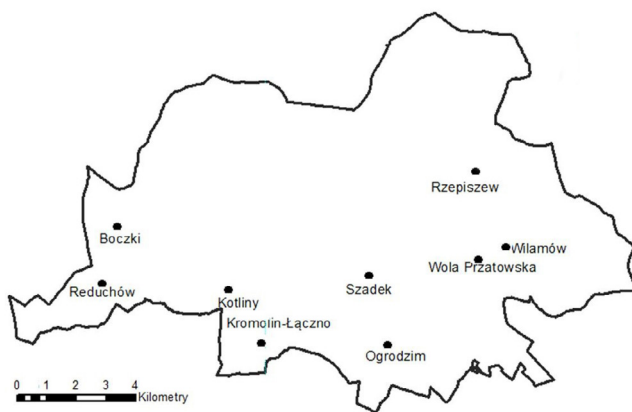
Problem parcelacji i serwitutów stanowił do tej pory przedmiot rozważań historycznych na marginesie tematyki dotyczącej realizacji reform rolnych w okresie międzywojennym. Zagadnienia te były podejmowane w szerszym kontekście procesów agrarnych i rozwoju polskiej wsi tego okresu m.in. przez M. Mieszczankowskiego i K. Konopkę². W zakresie badań geograficzno-osadniczych kwestia parcelacji znalazła odzwierciedlenie w pracach poświęconych transformacji układów ruralistycznych, m.in. autorstwa A. Prochownik i D. Kowalik-Bodzak³. W odniesieniu do badanego obszaru problem ten wzmiankowany był także w opracowaniu D. Klemantowicza na temat majątków ziemskich w okolicach

¹ M. Bandurka, *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego w XIX i XX w.*, Łódź 1995, s. 78; M. Turczyn, *Szadek na tle podziałów administracyjnych Polski*, „Biuletyn Szadkowski” 2001, t. 1, s. 72.

² M. Mieszczankowski, *Rolnictwo II Rzeczypospolitej*, Książka i Wiedza, Warszawa 1983; K. Konopka, *Mechanizm reform agrarnych w Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej (1918–1939)*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok 2010.

³ A. Prochownik, *Przemiany struktury osadniczo-agrarnej wsi powiatu proszowickiego od połowy XIX wieku do 1960 r. (na wybranych przykładach)*, „Dokumentacja Geograficzna” 1965, z. 6; D. Kowalik-Bodzak, *Wpływ podziału spadkowego, komasacji i parcelacji na zmianę układów przestrzennych wsi w powiecie puławskim od połowy XIX w.*, „Dokumentacja Geograficzna” 1964, z. 4.

Szadku (ryc. 1)⁴. Do tej pory brakuje jednak kompleksowego ujęcia przebiegu parcelacji i likwidacji serwitutów w kontekście reform rolnych okresu międzywojennego. Nie podjęto ponadto szczegółowych analiz w tym zakresie dla gminy Szadek, co stanowiło asumpt do podjęcia badań. Należy dodać, że niniejszy artykuł stanowi kontynuację przyczynkarskich studiów nad tym zagadnieniem, zainicjowanych wcześniej przez autorów w odniesieniu do obszaru dawnej gminy Kościelnica⁵.

Ryc. 1. Rozmieszczenie majątków ziemskich w okresie międzywojennym w współczesnych granicach gminy Szadek

Źródło: opracowanie własne na podstawie D. Klemantowicz, *Większa własność ziemska...*, s. 64

PRAWNE UWARUNKOWANIA REFORM AGRARNYCH W LATACH 1918–1939 NA TERENIE GMINY SZADEK

W dniu 10 lipca 1919 r. podjęta została przez Sejm Ustawodawczy uchwała, która rozpoczęła długotrwały proces wdrażania reform rolnych okresu międzywojennego. Rok później weszła w życie pierwsza z ustaw regulujących stosunki agrarne w Polsce. Miała na celu prowadzenie na szeroką skalę parcelacji dużych majątków ziemskich i komasacji gruntów chłopskich. Wychodziła ona naprzeciw rosnącej potrzebie zaspokojenia potrzeb wynikających z niedostatku ziemi wśród

⁴ D. Klemantowicz, *Większa własność ziemska okolic Szadku w okresie międzywojennym*, „Biuletyn Szadkowski” 2007, t. 7, s. 63.

⁵ M. Cepił, T. Figlus, *Parcelacja wsi w okresie międzywojennym i jej reperkusje osadnicze na przykładzie folwarków Orzeszków, Wielenin i Zieleń*, „Biuletyn Uniejowski” 2018, t. 7, s. 29–45.

ludności chłopskiej⁶. Dzięki reformie grunty dużych kompleksów ziemskich, będących własnością państwa, osób prywatnych i fundacji podzielono pomiędzy miejscową ludność wiejską z pozostawieniem właścicielowi części dotychczasowego majątku⁷.

Ustawa z 1920 r., okazała się niezgodna z Konstytucją marcową z 1921 r.⁸, w 1925 r. przyjęto nową ustawę o reformie rolnej, która stworzyła system zachęt skłaniających właścicieli ziemskich do parcelacji dobrowolnej⁹. Przyjęto 200 tys. ha w skali kraju jako roczny kontyngent parcelacji. Jeśli okazałoby się, że fragmentacja terenu jest mniejsza od tego kontyngentu, to rząd był upoważniony to przeprowadzenia przymusowego rozparcelowania uzupełniającego¹⁰. Celem reformy było tworzenie samodzielnych gospodarstw, powiększenie mniejszych do wielkości pełnorolnych oraz wytyczenie terenów dla potrzeb edukacyjnych i administracyjnych¹¹. Pierwszeństwo w nabywaniu gruntów przysługiwało robotnikom rolnym i małorolnym chłopów¹².

Według postanowień reformy rolnej, nabywcami rozparcelowanych ziem mogli być mieszkańcy wsi oraz osoby zatrudnione w sektorze rolnym, wykazujące się dostatecznym przygotowaniem zawodowym do prowadzenia działalności rolniczej¹³. Kolejnym warunkiem starania się o areal ziemi było posiadanie obywatelstwa polskiego. W pierwszej kolejności pozwolenie na wykup ziemi przysługiwało wojskowym armii polskiej, inwalidom wojennym, pracownikom rolnym, służbie folwarcznej i chłopom mieszkającym w sąsiedztwie rozparcelowanych terenów, a posiadającym małe gospodarstwa. Warto wspomnieć, że o rozparcelowane ziemie mogli się także starać absolwenci szkół rolniczych¹⁴.

⁶ T. Figlus, *Przemiany struktur przestrzennych osadnictwa wiejskiego w Polsce*, [w:] M. Hałamska, M. Stanny, J. Wilkin (red.), *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi*, Wyd. Scholar, Warszawa 2019, s. 709–718.

⁷ *Parcelacja i Osadnictwo (parę słów o reformie rolnej)*, Towarzystwo Oświaty Narodowej, Warszawa 1921, s. 3.

⁸ *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 17 marca 1921 r.*, art. 99; K. Firlej, *Formy organizacyjne zagospodarowania ziem polskich na przestrzeni wieków*, „Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy” 2011, nr 4, s. 30; C. Noniewicz, *Reforma rolna na Wileńszczyźnie w okresie międzywojennym*, „Optimum. Studia Ekonomiczne” 2014, nr 6(72), s. 237.

⁹ *Ustawa z dn. 28 grudnia 1925 r. o wykonaniu reformy rolnej* (Dz.U. 1927, nr 1, poz. 1); A. Stelmachowski, *Prawo rolne*, wyd. III, Warszawa 2006, s. 33.

¹⁰ C. Noniewicz, *Reforma rolna na Wileńszczyźnie...*, s. 237.

¹¹ W. Ziętara, *Społeczny czy ekonomiczny charakter reform rolnych w Polsce w okresie między- i powojennym*, „Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich”, 2015, t. 102, z. 1, s. 33.

¹² K. Firlej, *Formy organizacyjne zagospodarowania...*, s. 32.

¹³ C. Noniewicz, *Reforma rolna na Wileńszczyźnie...*, s. 237.

¹⁴ *Ustawa z dn. 15 lipca 1920 r. o wykonaniu reformy rolnej* (Dz.U. 1920, nr 70, poz. 462).

Zanim doszło do rozparcelowania majątków folwarcznych wydano ustawę dotyczącą likwidacji serwitutów¹⁵, która weszła w życie na prawach ustawy w dniu 7 maja 1920 r.¹⁶ W dawnym prawie serwituty były uprawnieniami chłopów do korzystania z dworskich pastwisk i użytków leśnych (w tym wypasu bydła, zbierania, pozyskiwania budulca na remont lub budowę domów). Były oparte na zwyczajach, umowach ustnych lub dokumentach. Znoszono je już w XIX w., tj. wraz z uwłaszczeniem chłopów w 1823 r. w zaborze pruskim, stopniowo na podstawie patentu cesarskiego z 1853 r. w Galicji, w Królestwie Polskim w dobrach rządowych serwituty zniesiono w latach 20. XIX w. w trakcie oczyszczania, a w majątkach prywatnych przymusowo zlikwidowano większość z nich w związku z uwłaszczeniem przeprowadzonym w 1864 r. Część serwitutów zachowała się w reliktowej postaci i przez długi czas podlegała sukcesywnej likwidacji na podstawie dobrowolnych umów¹⁷.

Tablica 1. Majątki ziemskie w gminie Szadek przekraczające 180 ha. Stan na 1929 r.

Nazwa folwarku	Powierzchnia ogólna [ha]	Ziemie orne [%]	Łąki [%]	Pastwiska [%]	Lasy [%]	Wody [%]	Sady [%]	Nieużytki [%]
Boczki	369	50,0	–	3,0	27,5	15,0	0,5	4,0
Reduchów	320	15,0	–	5,5	53,0	–	–	26,5
Rzepiszew	249	58,6	0,4	1,6	31,0	–	2,4	6,0
Wilanów	606	29,5	0,5	0,2	59,0	5,0	2,8	3,0

Źródło: Archiwum Państwowe w Łodzi, oddział w Sieradzu, Akta gminy Starostwa Szadek w Szadku, *Akta dotyczące spraw parcelacji, komasacji, melioracji, serwitutów, sadownictwa, pszczelnictwa*, sygn. 36

Warto wspomnieć, że w badanym okresie w gminie Szadek istniało 9 majątków ziemskich, tj. w Boczku, Kotlinach, Kromolin–Łącznie, Ogrodzimi, Reduchowie, Rzepiszewie, Wilanowie i Woli Przatowskiej, o łącznej powierzchni 2672 ha¹⁸. W okolicy Szadku przymusowej parcelacji podlegały wszystkie majątki

¹⁵ B. Giliczyński, *Likwidacja serwitutów na zasadzie ustawy z dn. 7 maja 1920 r.*, Warszawa 1921, s. 9.

¹⁶ *Ustawa z dn. 7 maja 1920 r. o likwidacji serwitutów na terenie b. Królestwa Kongresowego* (Dz.U. 1920, nr 42, poz. 249).

¹⁷ K. Groniowski, *Serwituty*, [w:] A. Mączak (red.), *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 r.*, t. 2. Warszawa 1981, s. 258.

¹⁸ D. Klemantowicz, *Większa własność ziemska...*, s. 64.

ziemskie o powierzchni przekraczającej 180 ha¹⁹ (tab. 1). Dotychczasowi właściciele otrzymali odszkodowania sięgające połowy ceny rynkowej wywłaszczonej ziemi²⁰. W związku z realizacją reformy do parcelacji w gminie Szadek przeznaczono majątki w Rzepiszewie, Boczkach, Raduchowie i Wilanowie. Parcelacja objęła także folwark w Bąkach, w dawniej gminie Krokocice. W tablicy 1 przedstawiono wykaz struktury gruntów w czterech folwarkach w gminie Szadek²¹.

PROCES LIKWIDACJI SERWITUTÓW I PARCELACJI W MAJĄTKU BOCZKI

Jednym z istniejących na terenie gminy Szadek założeń folwarcznych w okresie międzywojennym był majątek położony we wsi Boczki. Badana jednostka osadnicza posiadała formę niewielkiej wsi drogowej, stanowiącej rozbudowany ewolucyjnie przysiółek. Ważnym elementem morfologicznym był folwark, zlokalizowany po południe od osady chłopskiej²². Po uwłaszczeniu chłopów, w tabelach gruntowych wykazano 151 morgów należących do włościan oraz 1106 morgów dworskich²³. Według spisu powszechnego z 1921 r. wieś Boczki obejmowała 24 domy, zamieszkane przez 182 mieszkańców, zaś folwark liczył 5 domów, zasiedlonych przez 131 mieszkańców²⁴.

W Boczkach zainicjowane w okresie powłaszczeniowym procesy osadnicze spowodowały rozbudowę dotychczasowego siedliska w bardziej zwartą formę, posiadającą kształt dwustronnie zabudowanej rzędówki. W wyniku parcelacji folwarku w Boczkach w okresie międzywojennym wykształcił się natomiast kolonijny układ osady Boczki–Parcele²⁵.

W majątku Boczki w 1931 r. nastąpiła likwidacja serwitutów na zasadzie dobrowolnego układu, podpisanego między właścicielem gruntu a pełnomocni-

¹⁹ K. Firlej, *Formy organizacyjne...*, s. 29–30; C. Noniewicz, *Reforma rolna...*, s. 237.

²⁰ K. Konopka, *Konieczność reform agrarnych w Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej*, „Economy and Management” 2009, nr 1, s. 12.

²¹ Archiwum Państwowe w Łodzi, Oddział w Sieradzu (dalej: APŁS), Akta gminy Starostwa Szadek w Szadku, *Akta dotyczące spraw parcelacji, komasacji, melioracji, serwitutów, sadownictwa, pszczelnictwa*, sygn. 36.

²² T. Figlus, *Zagadnienie morfogenezy i przemian rozplanowania wsi na tle rozwoju osadnictwa w zachodniej części gminy Szadek*, „Biuletyn Szadkowski” 2016, t. 16, s. 105.

²³ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (dalej: SGK), wyd. B. Chlebowski, F. Sulimierski, W. Walewski, Warszawa 1880, t. 1, s. 271.

²⁴ *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, województwo łódzkie*, t. II, Warszawa 1925, s. 101.

²⁵ T. Figlus, *Zagadnienie morfogenezy i przemian rozplanowania wsi na tle rozwoju osadnictwa w zachodniej...*, s. 105.

kiem reprezentujących 11 gospodarzy²⁶. Według założeń obowiązującej ustawy regulującej likwidację serwitutów w drodze układu dobrowolnego powinny być sporządzone następujące dokumenty: odpisy uchwał zebrań posiadaczy osady korzystających z praw do serwitutów oraz plan i rejestr pomiarowy lub protokół opisu granic gruntów oddanych do służebności²⁷. Koszty związane z pomiarem gruntów otrzymanych za służebność poniesione zostały w połowie przez właścicieli dóbr Kobyla–Chmielowa, a w drugiej połowie przez właścicieli osad tabelowych wsi Boczek Kobylskie²⁸.

Służebnością leśną obciążonych było 11 włościan ze wsi Boczek Kobylskie²⁹. Gospodarzom przysługiwało prawo serwitutów leśnych do pobierania ściółki oraz serwitutów pastwiskowych obejmujące prawo pasania w lasach dworskich³⁰. Gospodarze zobowiązani byli do zgrabienia ściółki w lesie „Góra” na powierzchni wynoszącej 7 mórg (3,92 ha)³¹. Dwóm gospodarzom przysługiwało ponadto prawo wypasu bydła na terenie zwanym „Błonie”. Majątek Kobyla Chmielowa był tylko częściowo obciążony serwitutami. W zamian za likwidację serwitutów mieszkańcy otrzymali 17,95 ha terenów leśnych w kompleksie o nazwie „Góra” oraz 3,30 ha przeznaczone na pastwisko, co stanowi łącznie 21,30 ha gruntów. Właściciel majątku oddał wymieniony fragment lasu, a nowi właściciele zostali zobowiązani do zalesienia części terenu, stanowiącego część ochronną (około 9 ha). Według opisów archiwalnych oddany w 1931 r. teren pod parcelację był przeważnie falisty, miejscami pagórkowaty. Według zachowanych raportów teren leśny „Góra” nadawał się w północnej i zachodniej części pod użytki rolne (jakość gleby jest zbliżona do III klasy bonitacyjnej ze względu na miąższość warstwy próchnicznej do 10 cm), a na południu przeznaczony był na place do rozbudowy wsi³².

²⁶ Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APŁ), Urząd Wojewódzki Łódzki, *Sprawa lustracji lasów w maj. Boczek pow. sieradzkiego*, sygn. 3819.

²⁷ *Ustawa z dn. 7 maja 1920 r. o likwidacji serwitutów...*; S. Rosłonec, *Serwituty*, „Ziemia Sieradzka” 1922, nr 15, s. 12.

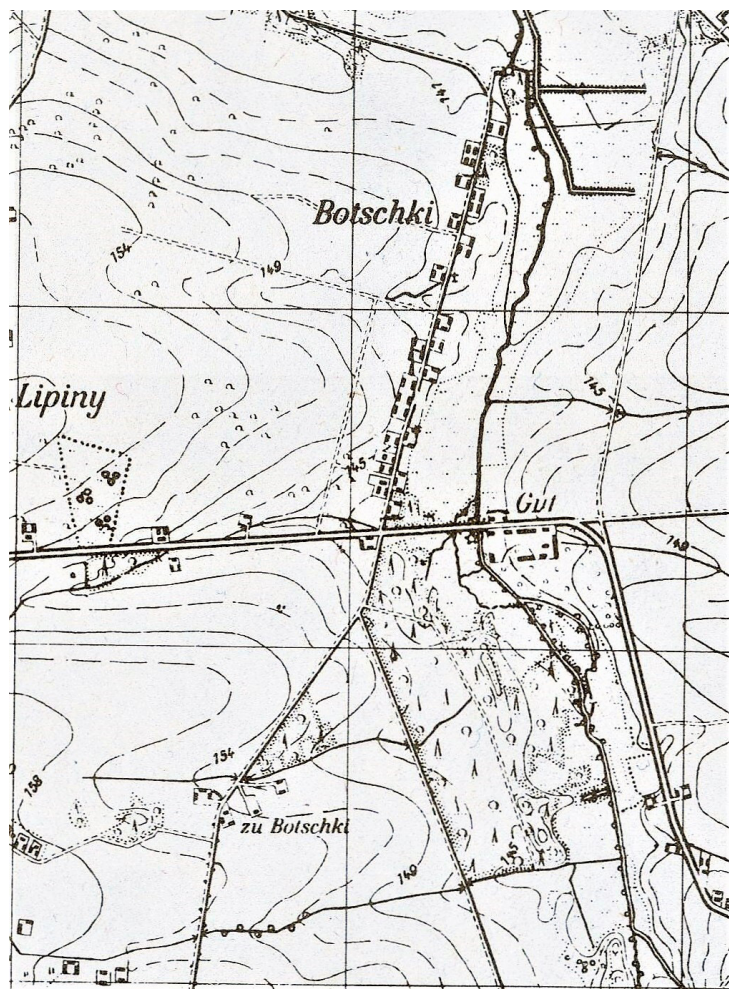
²⁸ APŁ, Urząd Wojewódzki Łódzki, *Sprawa wydzielenia 21 ha gruntów leśnych z maj. Kobyla Chmielowa pow. sieradzkiego*, w związku z dobrowolną likwidacją służebności wsi Boczek Kobylskie, sygn. 3835.

²⁹ APŁ, Urząd Wojewódzki Łódzki, *Sprawa lustracji lasów w maj. Boczek...*

³⁰ S. Rosłonec, *Serwituty*, „Ziemia Sieradzka” 1922, nr 15, s. 7.

³¹ APŁ, Urząd Wojewódzki Łódzki, *Sprawa lustracji lasów w maj. Boczek...*

³² APŁ, Urząd Wojewódzki Łódzki, *Sprawa wydzielenia 21 ha gruntów leśnych...*

Ryc. 2. Rozplanowanie wsi Boczki po parcelacji w okresie międzywojennym. Fragment wydania niemieckiego *Mapy Szczegółowej Polski Wojskowego Instytutu Geograficznego, P42 S28 A, ark. Schadeck (Szadek)*, skala oryg. 1:25 000, 1944, Oberkommando des Heeres, Generalstab

Źródło: Archiwum Kartograficzne Wydziału Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu,
<http://igrek.amzp.pl/details.php?id=6911> [dostęp: 1.07.2019]

Grunty przeznaczone pod parcelację podzielono na dwie strefy. Pierwsza i jednocześnie większa z nich graniczyła od północy z gruntami wsi Boczki Kobyłskie i Kobyła Chmielowa, od wschodu z gruntami poserwitutowymi wsi Boczki, od południa z gruntami osady młyńskiej Boczki oraz Boczki Kobyłskie, a od zachodu z gruntami poserwitutowymi wsi Rożdżały. Dział ten o powierzchni

18 ha porośnięty był sosnami, przeznaczonymi docelowo do wyrębu. Druga strefa, mniejsza, położona była na południe od wcześniej omawianej. Dział ten graniczył na północy z gruntami ukazowymi Boczki Kobylskie, od wschodu i południa (przez szosę) z gruntami kolonii Boczki, zaś od zachodu z gruntami wsi Lipiny. Były to grunty pastwiskowe, o powierzchni 3,30 ha, noszące nazwę „Błonie” lub „Zacharki”. Według przyjętych planów pierwsza strefa miała zostać podzielona na dwie części: zachodnią (większą) i wschodnią (mniejszą). Część zachodnia została podzielona na 11 działek, a część wschodnia na 9 działek. Parcele w tym kompleksie posiadały wymiar od 3 260 m² do 4 476 m². Pomiędzy działkami wytyczono także drogę o szerokości 6 metrów. Trzech gospodarzy zostało zobowiązanych do usunięcia z nabytych parcel drzew w ciągu roku. Dział pierwszy posiadał powierzchnię 39 469 m². Druga część, mniejsza, nadal miała pełnić funkcje pastwiska dla 10 sztuk bydła, będących w posiadaniu dwóch gospodarzy. Pierwsza parcela od strony wschodniej zajmowała powierzchnię 22 715 m², a druga od strony zachodniej – 15 144 m². Dział drugi po parcelacji zajmował zatem powierzchnię ogólną 67 859 m² ³³.

PROCESY PARCELACJI GRUNTÓW DWORSKICH W MAJĄTKU RZEPISZEW

Wieś Rzepiszew, stanowiąca przedmiot analizy następnego przypadku, położona jest na północny-wschód od Szadku. Przed II wojną światową tamtejszy folwark należał do Antoniego Adama Leopolda³⁴. Rzepiszew pod względem morfogenetycznym posiada formę wsi drogowej ze zwartą zabudową, niezbyt regularną. Niwa siedliskowa wsi zlokalizowana została na osi północ-południe. W niewielkiej odległości od siedliska mieściło się założenie folwarczne wraz z towarzyszącą mu osadą o nazwie Bugaj. Na północny-wschód od siedliska zlokalizowany był polny folwark Antonin³⁵. Według danych z lat 80. XIX w. folwark obejmował 903 morgi ziemi³⁶. Według spisu powszechnego z 1921 r. wieś Rzepiszew obejmowała 51 domów, zamieszkałych przez 335 mieszkańców, zaś folwark liczył 5 domów, zasiedlonych przez 103 mieszkańców³⁷.

W omawianym majątku ziemskim pierwszy etap parcelacji miał miejsce jeszcze na przełomie XIX i XX w. W jej wyniku w Rzepiszewie na miejscu dawnego folwarku Antonin powstała osada o nieregularnym układzie kolonijnym wzdłuż

³³ Tamże.

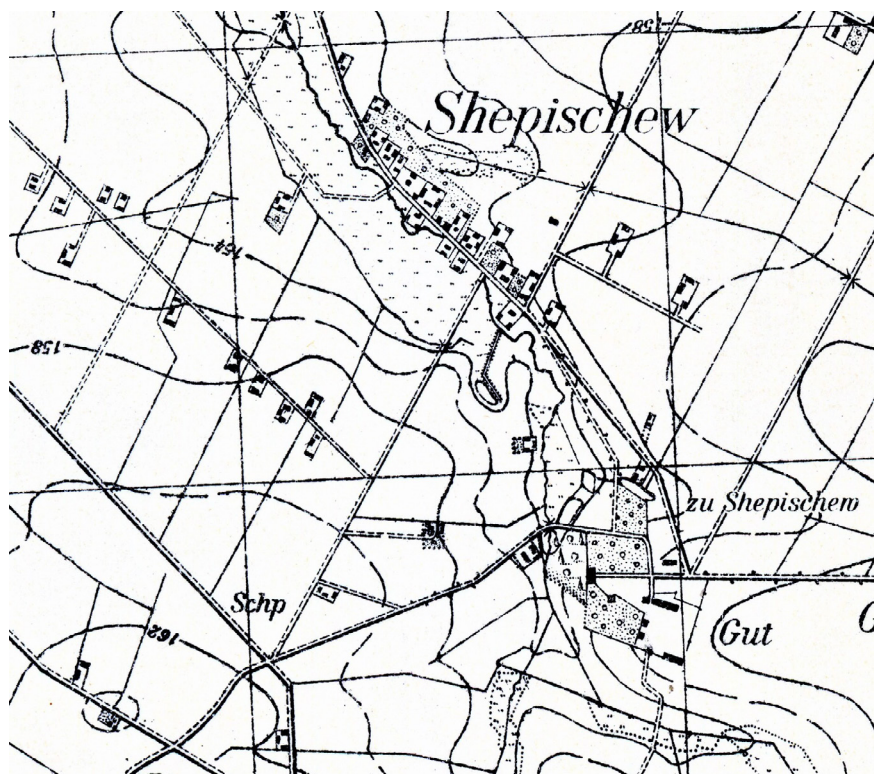
³⁴ B. Bartosiewicz, *Antoni Adam Leopold – rozmowa z ostatnim przedwojennym właścicielem Rzepiszewa*, „Biuletyn Szadkowski” 2007, t. 7, s. 201–204.

³⁵ T. Figlus, *Zagadnienie morfogenezy i przemian rozplanowania wsi na tle rozwoju osadnictwa we wschodniej części gminy Szadek*, „Biuletyn Szadkowski” 2016, t. 16, s. 123.

³⁶ SGKP, t. 10, s. 147.

³⁷ *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej...*, s. 102.

bocznej drogi. Na skutek kompleksowej parcelacji dóbr Bugaj powstała rzędówka jednostronnie zabudowana, usytuowana wzdłuż dawnej drogi międzywiovej³⁸. Kolejne fazy procesu parcelacyjnego gruntów miały miejsce już w okresie międzywojennym i dotyczyły reszty dawnych struktur folwarczno-dworskich. Warto wspomnieć, że na gruntach w Rzepiszewie jeszcze w 1931 r. mieściło się 20 zagród objętych serwitutami³⁹, które następnie zostały poddane dobrowolnej parcelacji⁴⁰.

Ryc. 3. Rozplanowanie wsi Rzepiszew po parcelacji w okresie międzywojennym. Fragment wydania niemieckiego *Mapy Szczegółowej Polski Wojskowego Instytutu Geograficznego, P42 S28 B, ark. Wodsjerody (Wodzierady)*, skala oryg. 1:25 000, 1941, Reichsamt für Landesaufnahme

Źródło: Biblioteka Wydziału Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego, <http://igrek.amzp.pl/details.php?id=11794546> [dostęp: 1.07.2019]

³⁸ T. Figlus, *Zagadnienie morfogenezy i przemian rozplanowania wsi na tle rozwoju osadnictwa we wschodniej...*, s. 123.

³⁹ APŁS, Akta gminy Starostwa Szadek w Szadku, *Akta dotyczące spraw parcelacji, komasacji, melioracji, serwitutów, sadownictwa, pszczelnictwa*, sygn. 36.

⁴⁰ APŁS, Akta gminy Starostwa Szadek w Szadku, *Akta urzędu gminy Szadek dotyczące spraw parcelacji, komasacji, melioracji sadownictwa, pszczelnictwa, zalesienia nieużytków*, sygn. 89.

Zgodnie z obowiązującymi regułami prawnymi nabywcami ziemi rozparcelowanej w ramach reformy rolnej mogli być chłopci oraz robotnicy rolni posiadający polskie obywatelstwo. W ustawie widniał zapis, zgodnie z którym każda osoba starająca się o ziemię powinna wykazać dostateczne przygotowanie zawodowe do prowadzenia działalności rolniczej. Jak wcześniej wspomniano, w pierwszej kolejności o rozparcelowane grunty mogli się starać wojskowi armii polskiej, inwalidzi wojenni, pracownicy rolni, służba folwarczna, absolwenci szkół rolniczych i chłopci mieszkający w sąsiedztwie rozparcelowanych terenów dworskich posiadających karłowate gospodarstwa⁴¹.

W procesie parcelacji folwarku Rzepiszew pierwszeństwo w nabyciu gruntów przysługiwało mieszkańcom, mającym prawo do powiększenia swoich karłowatych gospodarstw, co finalnie miało poprawić strukturę agrarną całej wsi. W 1929 r. do zakupu ziemi ornej i łąk należących do dóbr Rzepiszew zgłosiło się 31 gospodarzy⁴². Mieszkańcy Rzepiszewa i całej gminy mogli także nabyć grunty z folwarku Bąki, położonego w sąsiedniej gminie Krokocice. Grunty zlokalizowane w obrębie folwarku Bąki ze względu na brak chętnych z sąsiednich wsi tj. Zaborów, Bogucice i Stefanów zostały wystawione na kolejną licytację dla wszystkich, którzy nie posiadali gospodarstwa przekraczającego 20 ha. W sumie pod parcelację dóbr Bąki w 1929 r. przeznaczono 76,6 ha gruntów⁴³. W 1931 r. do Urzędu Gminy Szadek przyszło również ogłoszenie o sprzedaży działek z majątków rozparcelowanych przez Państwowy Bank Rolny Oddział w Poznaniu. Miało to na celu zwiększenie zainteresowania wśród chłopów nabyciem ziemi pochodzącej z parcelacji⁴⁴.

Osoby chętne do kupna ziemi mogły korzystać z pomocy finansowej. Najwięcej ofert kierowano do osób bezrolnych. Nowi właściciele gruntów poparcelacyjnych zobowiązani zostali do wpłaty 5% zaliczki w momencie podpisywania umowy. Właściciele drobnych gospodarstw wpłacali 10% należnej sumy, a właściciele samodzielnych gospodarstw i nabywcy większych gospodarstw wpłacali 25% całości. Kupcom przysługiwała także możliwość zaciągnięcia kredytu na pozyskanie nowych gruntów⁴⁵.

⁴¹ Ustawa z dn. 15 lipca 1920 r. o wykonaniu reformy rolnej (Dz.U. 1920, nr 70, poz. 462).

⁴² APŁS, Akta gminy Starostwa Szadek w Szadku, *Akta dotyczące spraw parcelacji, komasacji, melioracji, serwitutów, sadownictwa, pszczelnictwa*, sygn. 65.

⁴³ APŁS, Akta gminy Starostwa Szadek w Szadku, *Akta dotyczące spraw parcelacji, komasacji, melioracji, serwitutów, sadownictwa, pszczelnictwa*, sygn. 36.

⁴⁴ APŁS, Akta gminy Starostwa Szadek w Szadku, *Akta urzędu gminy Szadek dotyczące spraw parcelacji...*

⁴⁵ W. Ziętara, *Spoleczny czy ekonomiczny...*, s. 34–35.

Tablica 2. Areał gruntów dworskich w Rzepiszewie przed parcelacją, podlegających rozparcelowaniu i pozostałych w posiadaniu dworu po parcelacji. Stan na 1929 r.

Rodzaje gruntów dworskich	Obszar przed parcelacją [ha]	Obszar objęty parcelacją [ha]	Przestrzeń pozostała w użytkowaniu dworu [ha]
Ziemie orne	280,48	192,50	126,88
Łąki	21,84	2,61	2,61
Pastwiska	15,96	15,96	15,96
Ogrody	6,16	6,16	6,16
Lasy	77,56	77,56	77,56
Budynki	3,72	3,72	3,72
Wody	1,72	0,81	0,81
Drogi, rowy i nieużytki	13,84	9,67	9,67
Razem	420,56	308,98	243,36

Źródło: Archiwum Państwowe w Łodzi, Oddział w Sieradzu, Akta gminy Starostwa Szadek w Szadku, *Akta dotyczące spraw parcelacji, komasacji, melioracji, serwitutów, sadownictwa, pszczelnictwa*, sygn. 36

W celu pozyskania parcel należało złożyć podanie w Urzędzie Okręgowego Komisarza Ziemskiego⁴⁶. W przypadku Gminy Szadek zgłoszenia przyjmowane były w Powiatowym Urzędzie Ziemskim w Sieradzu i Piotrkowie Trybunalskim. W 1927 r. odbyła się parcelacja majątku w Rzepiszewie. Przed rozpoczęciem parcelacji cały majątek obejmował powierzchnię 420,56 ha. Na cele parcelacyjne przeznaczono ogółem 308,98 ha ziemi. Grunty serwitutowe od 1915 r. obejmowały powierzchnię 22,4 ha, a w użytkowaniu drobnych dzierżawców znajdował się obszar 43,22 ha. Powierzchnia majątku będąca z użytkowaniu dworu po zakończeniu parcelacji skurczyła się do 243,36 ha (stan na 1928 r.)⁴⁷. W świetle zachowanych źródeł archiwalnych szczegółowy obraz omawianego procesu prześledzić można ponadto w odniesieniu do poszczególnych kategorii użytkowania terenu, co prezentuje zamieszczona powyżej tabela (tab. 2).

Uzupełniająca akcja parcelacyjna odbyła się w Rzepiszewie w 1929 r. W tym czasie wpłynęło do Urzędu Gminnego ogłoszenie od właściciela gruntu o częściowej parcelacji gruntów wraz z wykazem osób, mających prawo nabycia gruntu dla uzupełnienia swoich karłowatych gospodarstw⁴⁸ (ryc. 3).

⁴⁶ *Parcelacja i Osadnictwo...*, s. 8.

⁴⁷ APŁS, Akta gminy Starostwa Szadek w Szadku, *Akta dotyczące spraw parcelacji, komasacji, melioracji, serwitutów, sadownictwa, pszczelnictwa*, sygn. 36.

⁴⁸ Tamże, sygn. 65.

PODSUMOWANIE

W artykule podjęto próbę ukazania specyfiki procesów parcelacji gruntów folwarcznych i likwidacji serwitutów w okresie międzywojennym, zarówno przez pryzmat ogólnych uwarunkowań ustrojowych, jak i w ujęciu mikroskalowym. Na przykładzie dawnych majątków w gminie Szadek: Boczki i Rzepiszew udało się zobrazować szczegóły dotyczące procesu repartycji gruntów w ujęciu formalno-prawnym oraz praktycznym, uwzględniając reperkusje osadnicze. Warto dodać, że w okolicach Szadku procesy parcelacyjne miały także miejsce w innych majątkach. Dla przykładu w Raduchowie pod parcelację letniskową przeznaczono w tym czasie 104,7 ha gruntów leśnych⁴⁹. Analogicznie, w Wilanowie rozparcelowano 80,73 ha obrębu leśnego⁵⁰. Oprócz parcelacji na terenie gminy Szadek równolegle następował również scalenia gruntów⁵¹ m.in.: Boczkach scalono 36 mórg, w Reduchowie 124 morgi, w Sikucinie 89 mórg ziemi⁵². Folwarki w gminie Szadek, tak jak inne wielkie majątki ziemskie w Polsce, zostały ustawowo poddane reformie rolnej. Oprócz zmian o podłożu społeczno-ekonomicznym, nastąpiły także przekształcenia struktur przestrzennych osadnictwa, polegające na powstaniu nowych siedlisk i transformacji rozplanowania rozłogów.

Bibliografia

Źródła

- Archiwum Państwowe w Łodzi, Oddział w Sieradzu, Akta gminy Starostwa Szadek w Szadku, *Akta dotyczące spraw parcelacji, komasacji, melioracji, serwitutów, sadownictwa, pszczelnictwa*, sygn. 36.
- Archiwum Państwowe w Łodzi, Oddział w Sieradzu, Akta gminy Starostwa Szadek w Szadku, *Akta dotyczące spraw parcelacji, komasacji, melioracji, serwitutów, sadownictwa, pszczelnictwa*, sygn. 65.
- Archiwum Państwowe w Łodzi, Oddział w Sieradzu, Akta gminy Starostwa Szadek w Szadku, *Akta urzędu gminy Szadek dotyczące spraw parcelacji, komasacji, melioracji sadownictwa, pszczelnictwa, zalesienia nieużytków*, sygn. 89.
- Archiwum Państwowe w Łodzi, Urząd Wojewódzki Łódzki, *Sprawa lustracji lasów w maj. Boczki pow. sieradzkiego*, sygn. 3819.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ APLS, Akta gminy Starostwa Szadek w Szadku, *Akta dotyczące spraw parcelacji, komasacji, melioracji, serwitutów, sadownictwa, pszczelnictwa*, sygn. 65.

⁵¹ Tamże, sygn. 36.

⁵² APLS, Akta gminy Starostwa Szadek w Szadku, *Akta urzędu gminy Szadek dotyczące spraw parcelacji...*

- Archiwum Państwowe w Łodzi, Urząd Wojewódzki Łódzki, *Sprawa wydzielenia 21 ha gruntów leśnych z maj. Kobyła Chmielowa pow. sieradzkiego, w związku z dobrowolną likwidacją służebności wsi Boczki Kobyłskie*, sygn. 3835.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 17 marca 1921 r.*, (Dz.U. 1921, nr 44, poz. 267).
- Mapa Szczegółowa Polski Wojskowego Instytutu Geograficznego, P42 S28 A, ark. Schadek (Szadek)*, 1:25 000, wyd. niemieckie z 1944 r., Oberkommando des Heeres, Generalstab, Archiwum Kartograficzne Wydziału Nauk Geograficznych i Geologicznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Mapa Szczegółowa Polski Wojskowego Instytutu Geograficznego, P42 S28 B, ark. Wodsjerody (Wodzierady)*, 1:25 000, wyd. niemieckie z 1941 r., Reichsamt für Landesaufnahme, zbiory Biblioteki Wydziału Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego.
- Parcelacja i Osadnictwo (parę słów o reformie rolnej)*, Towarzystwo Oświaty Narodowej, Warszawa 1921.
- Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, województwo łódzkie*, t. II, Warszawa 1925.
- Ustawa z dn. 7 maja 1920 r. o likwidacji serwitutów na terenie b. Królestwa Kongresowego* (Dz.U. 1920, nr 42, poz. 249).
- Ustawa z dn. 6 lipca 1920 r. o organizacji urzędów ziemskich* (Dz.U. 1920, nr 70, poz. 461).
- Ustawa z dn. 15 lipca 1920 r. o wykonaniu reformy rolnej* (Dz.U. 1920, nr 70, poz. 462).
- Ustawa z dn. 28 grudnia 1925 r. o wykonaniu reformy rolnej* (Dz.U. 1927, nr 1, poz. 1).

Opracowania

- Bandurka M., *Zmiany administracyjne i terytorialne ziem województwa łódzkiego w XIX i XX w.*, Łódź 1995.
- Bartosiewicz B., *Antoni Adam Leopold – rozmowa z ostatnim przedwojennym właścicielem Rzepiszewa*, „Biuletyn Szadkowski” 2007, t. 7, s. 201–204.
- Cepil M., Figlus T., *Parcelacja wsi w okresie międzywojennym i jej reperkusje osadnicze na przykładzie folwarków Orzeszków, Wielenin i Zieleń*, „Biuletyn Uniejowski” 2018, t. 7, s. 29–45.
- Figlus T., *Przemiany struktur przestrzennych osadnictwa wiejskiego w Polsce*, [w:] M. Halamska, M. Stanny, J. Wilkin (red.), *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi*, Wyd. Scholar, Warszawa 2019, s. 709–739.
- Figlus T., *Zagadnienie morfogenezy i przemian rozplanowania wsi na tle rozwoju osadnictwa w zachodniej części gminy Szadek*, „Biuletyn Szadkowski” 2016, t. 16, s. 91–116.
- Figlus T., *Zagadnienie morfogenezy i przemian rozplanowania wsi na tle rozwoju osadnictwa we wschodniej części gminy Szadek*, „Biuletyn Szadkowski” 2016, t. 16, s. 117–140.

- Firlej K., *Formy organizacyjne zagospodarowania ziem polskich na przestrzeni wieków*, „Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy”, 2011, nr 4, s. 21–36.
- Giliczyński B., *Likwidacja serwitutów na zasadzie ustawy z dn. 7 maja 1920 r.*, Warszawa 1921.
- Groniowski K., *Serwituty*, [w:] A. Mączak (red.), *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 r.*, t. 2. Warszawa 1981, s. 258.
- Klemantowicz D., *Większa własność ziemska okolic Szadku w okresie międzywojennym*, „Biuletyn Szadkowski” 2007, t. 7, s. 61–76.
- Konopka K., *Konieczność reform agrarnych w Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej*, „Economy and Management” 2009, nr 1, s. 7–19.
- Konopka K., *Mechanizm reform agrarnych w Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej (1918–1939)*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok 2010.
- Kowalik-Bodzak D., *Wpływ podziału spadkowego, komasacji i parcelacji na zmianę układów przestrzennych wsi w powiecie puławskim od połowy XIX w.*, „Dokumentacja Geograficzna” 1964, z. 4, s. 97–152.
- Machałek M., *Przemiany polskiej wsi w latach 1918–1989*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 2013, t. 26 nr 3, s. 55–80.
- Mieszczankowski M., *Rolnictwo II Rzeczypospolitej*, Książka i Wiedza, Warszawa 1983.
- Noniewicz C., *Reforma rolna na Wileńszczyźnie w okresie międzywojennym*, „Optimum. Studia Ekonomiczne” 2014, nr 6(72), s. 93–112.
- Prochownik A., *Przemiany struktury osadniczo-agrarnej wsi powiatu proszowickiego od połowy XIX wieku do 1960 r. (na wybranych przykładach)*, „Dokumentacja Geograficzna” 1965, z. 6, s. 159.
- Rosłonec S., *Serwituty*, „Ziemia sieradzka”, 1922, nr 15.
- Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, wyd. B. Chlebowski, F. Sulimierski, W. Walewski, Warszawa 1880–1902.
- Stelmachowski A., *Prawo rolne*, Wyd. LexisNexis, Warszawa 2006.
- Turczyn M., *Szadek na tle podziałów administracyjnych Polski*, „Biuletyn Szadkowski” 2001, t. 1, s. 65–75.
- Ziętara W., *Spoleczny czy ekonomiczny charakter reform rolnych w Polsce w okresie między- i powojennym*, „Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich” 2015, t. 102, z. 1, s. 31–45.

[Artykuł wpłynął: maj 2019; akceptacja: lipiec 2019]

PROCESSES OF MANOR LAND PARCELLING
AND THE ABOLITION OF EASEMENT IN THE INTERWAR PERIOD
– THE EXAMPLE OF BOCZKI AND RZEPISZEW

Summary

The article presents the results of research on the process of manor land parcelling and abolition of easement, which took place in the interwar period. A detailed analysis based on archival queries covers two settlement units located in the area of the contemporary Szadek commune: the villages of Boczki and Rzepiszew. The first part of the article presents the legal and administrative aspects related to the implementation of agricultural reforms and the problem of spatial structure of landed estates existing in the analyzed period in Szadek commune. The next part of the study presents the results of research on the origin and course of land parcelling and the abolition of easement on selected examples, taking into account the legal issues of the analyzed processes and their repercussions including changes in settlement structures.

Keywords: historical geography, settlement, village, manor, land parcelling, easement, agricultural reforms, interwar period, Szadek commune, Boczki, Rzepiszew